

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING KASBIY-PEDAGOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

A.Hayitov¹

1. Nizomiy nomidagi O'zMPU Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi kafedrasida katta o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Mas'ul muallif: Hayitov A.I,
Nizomiy nomidagi O'zMPU
Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi
kafedrasida katta o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD).

e-mail: hayitovanvar7@gmail.com

Accepted: 24 Sentabr 2026

Published: 24 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Hayitov, A.
BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF
O'QITUVCHILARINING KASBIY-
PEDAGOGIK KOMPETENTLIGINI
RIVOJLANTIRISHNING
PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK
ASOSLARI / A. Hayitov // Buxoro
xalqaro universiteti ilmiy
axborotnomasi. — 2026. — T. 9, №
2. — B. 428–430.

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: kompetentsiya, kasbiy tayyorgarlik, kompetentlik, kasbiy-pedagogik kompetentlik, yevropa uchun tayanch kompetensiyalar, hamkorlik, faoliyatga kirishish, mulohaza yuritish.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В статье рассмотрены педагогико-психологические основы развития профессионально-педагогической компетентности будущих педагогов начального образования.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная подготовка, компетентность, профессионально-педагогическая компетентность, базовые компетенции для Европы, сотрудничество, введение в деятельность, рассуждение.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Abstract. The article examines the pedagogical and psychological foundations of the development of professional and pedagogical competence of future primary school teachers.

Keywords: competence, professional training, competence, professional and pedagogical competence, key competences for Europe, cooperation, engagement, reflection.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2026-yil 3-apreldagi 3807-sonli "Oliy ta'lim to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi buyrug'ining 2-bobi 5-bandida "oliy ta'limning davlat ta'lim standartlari va xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, mustaqil, kreativ va tahliliy fikrlay oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma'naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratish" masalasi alohida ta'kidlangan. Ushu vazifa bo'lajak pedagog kadrlarning kasbiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish, mustaqil ta'lim faoliyatini takomillashtirish va zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish zaruratini yanada kuchaytiradi. Tadqiqotning dolzarbligi. Zamonaviy globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uning sifati hamda samaradorligini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Har qanday ta'limiy islohotlarning muvaffaqiyati va jamiyatning intellektual salohiyati, eng avvalo, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichida qo'yiladigan poydevorning mustahkamligiga bog'liq. Boshlang'ich ta'lim yosh avlodning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi bosqich bo'lib, ushbu jarayonni tashkil etuvchi o'qituvchining shaxsiyati, kasbiy mahorati va psixologik tayyorgarligi markaziy o'rin tutadi. Shu sababli, oliy pedagogik ta'lim muassasalarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash sifatini oshirish, ularda kasbiy-pedagogik kompetentlikni tizimli ravishda rivojlantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb ilmiy va amaliy masalalardan biridir.

Muammoning qo'yilishi. Zamonaviy boshlang'ich sinf o'qituvchisidan nafaqat an'anaviy ta'lim metodlarini egallash, balki doimiy o'zgarib turuvchi ta'limiy muhitga moslashish, o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda metodik vositalarni tanlash, kognitiv va emotsional rivojlanishni rag'batlantirish talab etiladi. Biroq, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashning amaldagi amaliyotida nazariy bilimlarni berish va kasbiy-psixologik ko'nikmalarni shakllantirish o'rtasida muayyan uzilishlar kuzatilmoqda. Ko'pincha talabalar oliy ta'lim muassasasida nazariy bilim va metodik tayyorgarlikni yetarli darajada olsalar-da, real maktab muhitidagi murakkab pedagogik va psixologik situatsiyalarda, moslashuvchan (adaptiv) qarorlar qabul qilishda

hamda o'z-o'zini refleksiya boshqarishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik kompetentligini faqatgina bilimlar majmui sifatida emas, balki motivatsion, kognitiv, emotsional-regulyativ, shaxsiy va reflektiv komponentlarni o'zida birlashtirgan yaxlit pedagogik-psixologik tizim sifatida rivojlantirish zarurati ushbu muammoning ilmiy yechimini tadqiq etishni taqazo etadi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Ushbu tadqiqotning maqsadi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslarini yoritish hamda ushbu jarayonning samarali modelini va metodikasini ishlab chiqishdan iborat. Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi ilmiy va amaliy vazifalar hal etiladi:

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligi tushunchasining essensial va strukturaviy-funksional mohiyatini pedagogik hamda psixologik adabiyotlar tahlili asosida yoritish;

Kasbiy-pedagogik kompetentlikni rivojlantirishga ta'sir etuvchi ichki (psixologik: motivatsiya, emotsional intellekt, refleksiya, self-sifatlar) va tashqi (pedagogik: ta'lim muhiti, interaktiv texnologiyalar, amaliyot) omillarni aniqlash hamda tizimlashtirish;

Oliy ta'lim muassasasida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik kompetentligini bosqichma-bosqich shakllantirishning ilmiy-amaliy modelini va mezoniy-baholash apparatini ishlab chiqish;

Tajriba-sinov ishlari orqali taklif etilayotgan pedagogik-psixologik yondashuv hamda dasturning bo'lajak o'qituvchilar tayyorgarlik darajasini oshirishdagi samaradorligini asoslash.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Kasbiy-pedagogik kompetentlik va uni rivojlantirish masalalari xalqaro hamda milliy ilmiy amaliyotda turli aspektlarda tadqiq qilingan. Xorijiy pedagogika va psixologiyada kompetentlikka asoslangan yondashuv hamda o'qituvchi shaxsini kasbiy rivojlantirish masalalari J. Raven, A. Bandura, N.V. Kuzmina, A.K. Markova kabi olimlar ishlarida o'z aksini topgan. O'zbekiston pedagogika va psixologiya fanida o'qituvchilarning kasbiy mahorati, ped-psixologik tayyorgarligi hamda kompetentligini shakllantirish muammolari N.N. Azizxo'jayeva, B.R. Adizov, S.H.S. Shodmonova, N.A. Muslimov, E.G'. Goziyev va boshqa ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Biroq, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini shakllantirishda pedagogik shart-sharoitlar va psixologik dedeterminantlarning uzviy integratsiyasini ta'minlovchi yaxlit va amaliy model sifatidagi tadqiqotlar doimiy metodik va strukturaviy yangilanishni talab etadi.

Tadqiqotning ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirishning pedagogik va psixologik shart-sharoitlarini kompleks holda asoslash, uning strukturaviy komponentlari ile dinamik aloqadorligini ko'rsatib berish bilan belgilanadi. Amaliy ahamiyati esa ishlab chiqilgan pedagogik-psixologik model, maxsus trening va mashg'ulotlar moduli, diagnostika va refleksiya metodikalaridan oliy pedagogik ta'lim muassasalarining o'quv jarayonida, bakalavriat bosqichi talabalarining pedagogik amaliyotida hamda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining malakasini oshirish kurslarida keng foydalanish imkoniyatida namoyon bo'ladi.

Mustaqil ta'lim esa mazkur jarayonda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Chunki mustaqil ta'lim o'qituvchining o'z bilimini rejalashtirish, tahlil qilish, baholash va takomillashtirish qobiliyatini rivojlantiradi. U pedagogning nazariy tayyorgarligini amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish, ijodiy va tanqidiy fikrlashini shakllantirish, shuningdek, reflektiv va tadqiqotchilik ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini o'rganish, avvalo, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasi mazmuni va kasbiy-pedagogik kompetentlik tushunchalarini aniqlashtirishni talab etadi. Ushbu tushunchalar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi shaxsining kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirishga xizmat qiluvchi bilim, ko'nikma va malakalar tizimi bilan uzviy bog'liqdir.

Sohaga oid adabiyotlar va ilmiy tadqiqotlarda "kasbiy-pedagogik kompetentlik" tushunchasi keng yoritilganiga qaramay, kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonida kompetensiyaning mazmuni va tarkibiy tuzilmasi yetarlicha aniq ifodalangan. Boris Ananyev ma'lum bir faoliyat sohasida yuqori samarali faoliyatni kasbiy kompetensiyaning namoyon bo'lishi, ya'ni shaxsning o'z bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini amaliy faoliyatda samarali qo'llay olish darajasi sifatida izohlaydi [2, 69].

R.Ishmuhamedov, A.Abduqodirov hamda A.Pardayevlar kasbiy tayyorgarlik negizida "bo'lajak mutaxassisning psixologik, psixofiziologik, jismoniy hamda ilmiy-nazariy va amaliy tayyorgarligi" aks etishi kerakligini ta'kidlaydilar.

B.S.Siddiqovning "Pedagogik amaliyotning bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarlik faoliyatida tutgan o'rni" mavzusidagi ilmiy maqolasida kasbiy tayyorgarlik – zaruriy kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish asosida yuzaga keluvchi shaxs ijtimoiy kompetentligining o'ziga xos ko'rinishi sifatida izohlanadi. Kasbiy tayyorgarlik o'z-o'zidan yuzaga kelmay, balki aniq maqsadlar asosida rejalashtirilgan muayyan bosqichlarni qamrab olishi [42, 12] ta'kidlab o'tiladi.

S.A.Sevenyuk, N.P.Shaminalarning tadqiqotlarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik kompetentligini shakllantirish vositalaridan biri bu ularning refleksiyasini rivojlantirish ekanligi ta'kidlab o'tiladi [41]. Demak, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy sifatlarini rivojlantirishda, avvalo, pedagogik professionalizmni rivojlantirish lozim, chunki kasbiy bilimlar boshqa barcha fazilatlariga nisbatan ham tashkiliy ham muvofiqlashtiruvchi tamoyil sifatida ahamiyatli sanaladi deb xulosa qilishimiz mumkin.

Pedagogik-psixologik adabiyotlar va ilmiy tadqiqot ishlarining tahlilidan, kompetentlik shaxsning bilim, ko'nikma, malakasi hamda amaliy tajribalari bilan bog'liq mahorati bilan birgalikda uning shaxsiy-psixologik fazilatlarining uyg'un kombinatsiyasini o'z ichiga oladi, kompetensiya esa ma'lum soha bo'yicha qobiliyatlilik, bilimdonlikni ifodalaydi degan xulosaga kelindi. Shuningdek, kompetentlik tarkibida bir qancha kompetensiyalar mavjud bo'lishi mumkin. Kompetentlik

faqatgina nazariy bilimlarni o'zlashtirishni anglatmaydi, balki faoliyatning mohiyatini yuqori darajada anglashni ifodalovchi shaxsning integrativ bilimlari tizimi va ushbu tajribalarni amaliyotda qo'llay olish salohiyatidir.

2006-yil 18-dekabrda Yevropa parlamenti va Kengashi uzluksiz ta'lim uchun quyidagi tayanch kompetensiyalarni tavsiya qildi:

1. O'z ona tilida muloqot qila olish.
2. Chet tilida muloqot qila olish.
3. Matematik kompetentlik hamda fan va texnika sohasidagi asosiy kompetensiyalar.
4. Raqamli kompetentlik.
5. O'qishni o'rganish.
6. Ijtimoiy va fuqarolik kompetensiyasi.
7. Tadbirkorlik va tashabbuskorlik tuyg'usi.
8. Madaniyatdan xabardor bo'lish va uni ifodalash[116, 160-b].

Olingan empirik va nazariy natijalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish murakkab, ko'p omilli va dinamik xarakterga ega jarayondir. Tajriba-sinov ishlari davomida amaliyotga tatbiq etilgan pedagogik-psixologik model va maxsus rivojlantiruvchi dastur talabalarning kasbiy tayyorgarlik darajasida ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli o'zgarishlarni namoyon etdi. Natijalar bo'lajak o'qituvchilarda nafaqat metodik bilim va ko'nikmalar hajmi oshganligini, balki ularning motivatsion-qadriyatli yo'nalganligi, emotsional intellekti hamda refleksiv-baholash qobiliyati sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilganligini tasdiqladi.

Tadqiqot jarayonida olingan ma'lumotlar kasbiy-pedagogik kompetentlikning shakllanishi faqatgina akademik bilimlarni o'zlashtirish darajasi bilan cheklanmasligini ko'rsatdi. Eksperiment guruhida o'tkazilgan pedagogik-psixologik treninglar va keys-stadi (case-study), simulyatsion mashg'ulotlar hamda interaktiv usullar talabalarda real maktab muhitidagi kutilmagan, muammoli va psixologik emotsional zo'rqiqlash talab etuvchi vaziyatlarda adekvat qaror qabul qilish ko'nikmasini rivojlantirdi. Bu holat o'qituvchi shaxsining kognitiv resurslari va uning emotsional-regulyativ barqarorligi o'rtaida uzviy bog'liqlik mavjudligi haqidagi ilmiy farazimizni to'liq tasdiqlaydi.

Hozirgi kunda "Yevropa uchun tayanch kompetensiyalar" deb nomlangan Yevropa Kengashi simpoziumida belgilangan asosiy kompetensiyalar quyidagilardan iborat:

O'rganish: tajribadan samarali xulosa chiqarish; egallangan bilimlarni tizimli bog'lash va tartiblashtirish; o'rganish usullarini shaxsiy ehtiyojlarga mos tanlash; muammolarni mustaqil hal qila olish.

Izlash: mustaqil bilim olishga intilish; turli ma'lumot manbalarini qidirish; atrof-muhitni kuzatish va surishtirish; ekspert maslahatlaridan foydalanish; axborotlarni olish, hujjatlar bilan ishlash va ularni tartiblash.

Mulohaza yuritish: voqealar orasidagi bog'liqlikni aniqlash; jamiyat rivojiga tanqidiy yondashish; murakkab vaziyatlarda ishonchni saqlash; bahs-munozaralarda o'z pozitsiyasini ifodalash; siyosiy va iqtisodiy muhitni tushunish; san'at va adabiy asarlarni baholash.

Hamkorlik: guruhda ishlash va samarali hamkorlik qilish; qaror qabul qilish, kelishmovchiliklarni bartaraf etish; shartnomalarni ishlab chiqish va bajarish.

Faoliyatga kirishish: loyihalarda ishtirok etish; javobgarlikni zimmasiga olish; jamoaga qo'shilish va o'z hissasini qo'shish; ishni tashkil etish; hisoblash va modellashtirish vositalaridan foydalanish.

Ko'nikish: yangi axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish; tezkor o'zgarishlarga moslashish; innovatsion yechimlarni topa olish.

Zamonaviy ilm-fan nuqtai nazaridan, kompetensiya shaxsning faoliyatga tayyorligini bilish, amaliy faoliyat va qadriyatli-motivatsion xulq-atvor asoslari bilan ifodalovchi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi.

Kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorgarlik, shuningdek, bo'lajak pedagoglarning kasbiy harakatlarini o'quvchilarning individual imkoniyatlari bilan uyg'unlashtirish, amaliy pedagogik faoliyatda harakatlar oqibatini oldindan bashorat qila olish ko'nikmalarini shakllantirishni ham o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida refleksiv kompetentlik tushunchasining mazmunini aniqlash muhim hisoblanadi.

Ushbu tahlillardan xulosa qilishimiz mumkinki, kasbiy-pedagogik kompetentlik shaxsning o'z pedagogik faoliyatini nazorat qilishi, kasbiy faoliyatdagi ijtimoiylik, tashkilotchilik, kommunikativlik, refleksivlik va raqamli malakalar kabi xususiyatlarni chuqurroq o'rganishga va tahlil qilishga moyillikni bildiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'xati.

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi 637-son Qonuni. – T., 23.09.2020.
2. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning tazariy-metodik asoslari: Dis. ... d-ra ped. nauk. – Toshkent, 2007. – 315 b.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati / Begmatov E., Madvaliev A. va boshq.; A.Madvaliev tahriri ostida. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. – 2-jild. – 606-b.
4. Hayitov, A., & Yusupova, I. (2022). Integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish usullari. Science and innovation, 1(B7), 1262-1267.
5. Hayitov, A., & Azizova, S. (2023). Using the pedagogical creation of abdulla avlani in forming the moral qualities of primary class students. European International Journal of Pedagogics, 3(02), 8-13.
6. Khayitov, A. I. (2026). STAGES OF PLANNING THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 5(49), 53-56.